

Akmaljon TURSUNOV,
NamDCHTI dotsenti, filologiya bo'yicha falsafa doktori
E-mail: tursunov_ajon@mail.ru

Namangan davlat universiteti dotsenti, PhD. M.Todjihodjayev taqrizi asosida

NEMIS ADABIYOTIDA BOBUR MIRZO IJTIMOY-SIYOSIY FAOLIYATI TALQINI

Аннотация

Mazkur maqolada xorijiy Boburshunoslik xususan, nemis adabiyotida Bobur Mirzo talqini va uning ijtimoiy-siyosiy faoliyati haqida Germaniyada chop etilgan nemischa asarlar va ulardagi ayrim fikrlar xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Boburshunoslik, g'arb adabiyoti, ilmiy tadqiqot, badiiy asar, tarjima, izoh, e'tirof, tahlil.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАБУРА МИРЗЫ В НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются зарубежные бабуроведения, в частности, трактовка Бабура-мирзы в немецкой литературе и его общественно-политической деятельности, немецкие произведения, изданные в Германии, и некоторые их мнения.

Ключевые слова: История Бабура, западная литература, научные исследования, художественное произведение, перевод, объяснение, узнавание, анализ.

THE INTERPRETATION OF BABUR MIRZA'S SOCIO-POLITICAL ACTIVITY IN GERMAN LITERATURE

Annotation

This article talks about the interpretation of Babur Mirza in foreign Babur studies, specially German literature and his socio-political activities, German works published in Germany and some of their opinions.

Key words: Babur history, Western literature, scientific research, artistic work, translation, explanation, recognition, analysis.

Kirish. Tarixdan ma'lumki, ilm-fan, ta'lim va tarbiya inson kamoloti va millat ravnaqining muhim omillaridan sanaladi. Zero, bugun zamon shiddat bilan o'zgarib bormoqda. Insonlar o'z davrining talablari bilan uyg'un yashamoqdalar. Lekin ayni paytda har bir inson o'zligini ham unutmasligi kerak. Biz kimmiz, qanday buyuk zotlarning avlodimiz, kabi savollar insonlar qalbidan doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin[1]. Aytish joizki, bu borada buyuk ajdodlarimiz bizlarga o'zlarining ma'naviy meroslarini qoldirib ketganlar. Ulardan biri Zahiriddin Muhammad Boburdir. Shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur qoldirgan adabiy me'rosining zamirida vatanga muhabbat, yurt sog'inchi, insoniylik, odob-ahloq, fidoiylik kabi g'oyalar yotadi.

Dunyo boburshunoslari tomonidan shoir ijodining matni, roya va mazmuni xamda badiiy mahorati kabi masalalarni ilmiy tadqiq qilish adabiyot rivojining xususiyatlarini aniqlash va baholash imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bobur Mirzo va Boburiylar tarixi va madaniyatini o'rganish nafaqat yurtimiz olimlari va yozuvchilarini, balki xorijiy olimlarni, jumladan G'arbiy Yevropa olimlarini ham o'ziga jalb qilgan va ularda katta qiziqish uyg'otgan. Ma'lumotlarga ko'ra Bobur haqida Yevropada ilk bor yaratilgan asar, bu fransuz sayyohi va tabibi Fransua Bernening "Boburiylar saltanatining so'nggi tarixi" nomli ilmiy-ma'rifiy asaridir. Bu asar 1680 yilda yaratilgan va o'sha davr siyosiy doiralarda yuqori baholangan va noyob manba hisoblangan.

Xorijiy boburshunoslikka nazar tashlaydigan bo'lsak, ma'lumki, G'arbiy Yevro'ada Bobur va uning ijodini o'rganish, asosan, XIX asrdan boshlangan. Bu borada fransuz va ingliz sharqshunoslarining xizmatlari beqiyos bo'ldi. Ingliz sharqshunos olimlari Jon Leyden va Uilyam Erskinlarning uzoq yillik mehnatlari natijasida 1826 yili "Boburnoma" ingliz tilida nashr etildi. 1828 yilda mazkur inglizcha tarjimadan nemis olimi A.Kayzer asarni nemis tiliga qisqartirib tarjima qiladi va Leypsigda nashr ettiradi. 1871 yilda esa taniqli fransuz sharqshunos olimi Pave de Kurteyl tomonidan "Boburnoma" fransuz tilida nashr ettirildi. Mazkur tarjimalardan so'ng Yevropada Bobur shaxsiga qiziqish ortib bordi va u haqda

Yevro'aning turli tillarida ko'lab asarlar yaratildi. Bu asarlar, asosan, Bobur va boburiylarning Hindistonda o'rnatgan saltanati va ijtimoiy-siyosiy faoliyatiga bag'ishlanadi. Masalan, U.Erskinning "Temuriylar sulolasidan bo'lmish Boburshoh va Humoyun davridagi Hindiston tarixi", F.Bernening "Boburiylar saltanatining so'nggi tarixi", L.Sharmaning "Mo'g'ullar saltanati" va shu kabi boshqa ko'lab asarlarda Bobur Mirzo va Boburiylarning Hindistonda olib borgan ishlari tasvirlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Nemis adiblari tomonidan Bobur va boburiylar tarixi va adabiyotini o'rganish, asosan, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi va hozirgacha davom etmoqda. Bu borada E.Kox, F.Wyortle, M.Pravdin, K.Xabix, Sh.Konerman, A.Shimmel, K.Shonih, M.Erdal, W.Shtammler kabi sharqshunos olimlar samarali ishlar olib bordilar. Ular Zahiriddin Muhammad Bobur haqida ajoyib asarlar yaratdilar va "Boburnoma" bo'yicha ilmiy izlanishlar, tarjimalarni amalga oshirdilar, bu asarlarning yaratilishiga va mazmun-mohiyatiga "Boburnoma", "Humoyunnoma", "Akbarнома", "Tarixi Rashidiy", "Tarixi Shershohi" kabi asarlarning ta'siri katta bo'ldi. Xususan, M.Pravdinning "Yo'qdan bunyod bo'lgan saltanat yoxud birinchi buyuk mo'g'ullar" ("Das Reich aus dem Nichts, die ersten Grossmoguln", Stuttgart 1965), Sh.Konermaning "Mo'g'ullar saltanati" ("Das Mogulreich", Muenchen 2006), A.Shimmelning "Buyuk mo'g'ullar saltanatida" ("Im Reich der Grossmoguln", Muenchen 2011) kabi asarlarini shunday asarlar sirasiga kiritish mumkin.

Tahlil va natijalar. Yuqorida nomlari keltirilgan asarlarga e'tibor bersak, deyarli barchasida boburiylarga nisbatan mo'g'ullar atamasi ishlatilgan, lekin asar mualliflari kitob nomlarida mo'g'ul so'zidan foydalangan bo'lsalar-da, Boburshohning mo'g'ul emasligini, balki u turkiy ekanligini ta'kidlashgan. Xususan, A.Shimmel bu borada shunday fikrni bildiradi: "Hindistonning mo'g'ul hukmdorlari o'zlari uchun mo'g'ul degan nomni hech qachon ishlatmaganlar. Bu mongol so'zining arablashgan shakli. Boburiylar O'rta Osiyolik jahongir Temur sulolasidan edilar. Saltanat asoschisi Bobur Temur avlodidan bo'lgan. Bobur ona tomonidagina mo'g'ullar hukmdori Chingizxonga borib taqaladi" [7]

Sh.Konerman esa; "...Mo'g'ullar imperiyasi: yevropaliklar Hindistondagi buyuk imperiya hukmdorlarini shunday deb ataganlar. Ular mo'g'ul so'zidan boshqa so'zni to'madilar. Saltanatning hukmdorlari esa hech qachon bu nomni qo'llamaganlar. Hindistonda ular o'zlarini ko'ragoniyalar deb atashgan. Ko'ragoniy forscha so'z bo'lib kuyov degan ma'noni anglatadi" [5] – deydi.

Bobur va Boburiylar sulolasini nima uchun mo'g'ullar deb atalib kelingani haqida ilmda ko'plab fikrlar bildirilgan va bu atama noto'g'ri ekanligi ham ta'kidlangan. Xususan, bu haqda amerikalik olim S.Berk shunday deydi: "Boburshoh xotirmomasida o'zini va o'z hamrohlarini haqli ravishda turklar deb ataydi. Biroq XIII-XIV asrlar davomida mo'g'ullarning bir necha bor hujumlarini boshdan kechirgan hindistonliklar shimoldan keladigan barcha bosqinchilarni "mo'g'ullar" deb ataganlar va o'z navbatida, bu so'zning nafaqat talaffuzi, balki ma'nosi ham buzilib Boburshoh qo'shiniga nisbatan ham "mo'g'ullar" atamasi ishlatilgan"[2]. Akademik V.Bartold fikricha: "Yevropaliklar Temurni va uning o'g'illari hamda nabiralari mo'g'ullar deb, Bobur saltanati uchun "Buyuk mo'g'ullar" degan nom to'qidilar", taniqli adabiyotshunos olim Ibrohim G'ofur ham boburiylar mo'g'ul emaslar, balki bu...tarixiy anglashilmovchilik ekanligini ta'kidlagan[3].

Bobur hamisha o'zining turkiy bo'lganligidan faxrlangan va turkiy tilda ijod qilgan. M.Pravdin Boburning mo'g'ul emasligini shunday tasvirlaydi. "U (Bobur) turk bo'lganidan faxrlanardi, lekin o'zi fath etgan yerlarda uni va lashkarlarini mo'g'ullar deb atashardi. Bu mongol so'zini afg'on va turk xalqlari tomonidan tomonidan mo'g'ul deb buzib talaffuz qilinishi ta'siridir"[6].

Bugungi kunga kelib ko'plab olim va adiblarimiz sa'y-harakatlari sabab tarixiy haqiqat tiklandi. Bobur va uning avlodlari "Boburiylar", u asos solgan davlat esa "Boburiylar saltanati" deb atalmoqda.

XX asrda Germaniyada Bobur Mirzo va uning asari keng qamrovda o'rganildi. Bobur haqida yaratilgan asrlardan biri Shtefan Konermanning "Mo'g'ullar saltanati" ("Das Mogulreich") nomli ilmiy-ommabop risolasidir. Risola muallifning uzoq yillar olib borgan ilmiy izlanishlari natijasi bo'lib, unda asosan boburiylarning Hindistonda o'rnatgan ulkan saltanati va ularning hukmronlik davri tasvirlangan. Muallif o'z risolasida ular (boburiylar) davrida Hindistonda o'rnatilgan yangi davlat tuzilishi, etnik guruhlar, musulmon jamiyatlari, madaniyat, ilm-fan va obodonlashtirish ishlari haqida ma'lumotlar beradi.

Sh.Konerman asarda Bobur Mirzoning olib borgan ishlari haqida kamroq to'xtalgan, bizning fikrimizcha, buning sababi, Boburning Hindistonda qisqa muddat hukmronlik qilganidir. Shunday bo'lsa-da, muallif Boburning buyukligini kerakli o'rinlarda aniq tasvirlay olgan, ayniqsa, uning bunyodkor hukmdor sifatida Hindiston iqlimida go'zal bog'lar yaratganini alohida e'tirof etadi.

Bobur 1526 yilning fevralida Chagara daryosining bo'yida ko'rkam bog' barpo etish uchun qulay maskanga duch keladi va uning topshirig'iga binoan bog' qurilishi 1528/1529 yillarda yakuniga yetkaziladi. Afsuski, bu bog' bugungi kunda saqlanib qolmagan. Jannatmonand bu bog' Bobur Mirzo uchun Hindistonning g'ayratibiy iqlimidan biroz chekinishga yordam bergan. Bog' hududiga olisdagi quduqlardan fors charxpalaklari yordamida suv keltirilgan, bog' ichida issiq va sovuq suv bilan ta'minlangan hammomlar qurilgan. Shimoliy Hindistonda barpo etilgan bog'larning ikkitasi aynan Bobur tomonidan qurilganligini ishonch bilan ayta olamiz. Ulardan biri Agrada, ikkinchisi esa Bog'i Nilufar Agradan 50 km olisda Dolpurda bunyod etilgan." [5].

Muallif boburiylar hukmronligi davrida jamiyatdagi o'zgarishlar haqida yozar ekan, aholining diniy e'tiqodi va diniy oqimlarga alohida e'tibor qaratadi. U Hindistonda musulmonlar naqshbandiya tarafdorlari ekanini, ularni sufiylar deb atalishi haqidagi ma'lumotlarni ham beradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy g'oya O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Toshkent: Ma'naviyat, 2022.
2. Boltaboev H. Xorijda Boburshunoslik. – Toshkent: 2008.
3. Ibrohimov A. Boburnoma-buyuk asar. – Toshkent: 2000.
4. Xallieva G. XX asr Rossiya sharqshunosligi va o'zbek mumtoz adabiyoti. – Toshkent: MN, 2018.

Nemis islomshunos olimasi Anna Mariya Shimmel ham Bobur va boburiylar adabiyoti to'g'risida ko'plab izlanishlar olib borgan va bu borada uning "Buyuk mo'g'ullar saltanatida" nomli kitobi yirik monografik asar bo'lib, asarda u Bobur va boburiylar o'rnatgan ulkan saltanat va bu davrda Hindistonda yuz bergan o'zgarishlarni keng ko'lamda yoritib bergan. Asarda Bobur bar'o etgan saltanatning keyingi taqdiriga ham alohida ahamiyat berilgan. Boburning faoliyatiga tarixiy nuqtai nazardan to'g'ri yondoshib, ul zotning Hindiston oldidagi buyuk xizmatlari yuksak darajada e'tirof etilgan.

Muallif asarning kirish qismida ta'kidlashicha, islom olamida hech bir sulola boburiylardek o'zlari haqida mukammal yozma manbalar qoldirishmagan. Ularning ikki yirik hukmdori Bobur va Jahongir o'z "Vaqo'e"larini yozib qoldirishgan. Bu kitoblarda hukmdorlar o'z hayot yo'llari, boshdan kechirgan sarguzashtlari va o'zlari yoqtirgan narsalarni haqqoniy tasvirlashgan. SHimmel mazkur asarda Bobur va boburiylar hayoti, saltanatiga doir voqea-hodisalarni yoritir ekan, kichik-kichik detallarga ham e'tibor beradi. U tarixiy manbalarga tayangan holda boburiylarning shaxsiy hayoti, sarkardalik mahorati, davlat boshqaruvi, savdo, iqtisodiyot, ularning dini, tili, adabiyoti, kutubxonlari, saroy ayollari, hattoki, ularning kiyinishi, ovqatlanishi, zebu ziynatlar, atir-upa... va, umuman, barcha jabhalarni yoritishga, ular haqida qiziqarli va asosli ma'lumotlar berishga harakat qilgan.

Asarning "Saroy ayollari" deb nomlangan bo'limida muallif Bobur saltanatida ayollarning tutgan o'rni va ularga bo'lgan munosabatga alohida to'xtaladi va bu bilan G'arb o'quvchisi ko'z o'ngida boburiylar yoxud turkiy xalqlarda ayollarning qanchalik e'zozlanishini tasvirlab beradi. Olima Boburning ahli-ayollarni e'zozlashi kabi fazilatini Amir Temurga borib taqalishini, Sohibqiron o'z saltanatidagi har bir malika uchun alohida bog'lar yaratgani va bu fazilati boburiylarga ham meros bo'lib o'tganini, ta'kidlaydi. Malikalarni davlat ishlarida ham faol ishtiroki, masalan, Boburning onasi Qutlug' Nigor xonimning sabrli bardoshli ayol ekanligi, janglarda ham doim Bobur bilan birga bo'lganligi, katta onasi Eson Davlat begimning davlatni boshqarishda Boburga bergan maslahatlari, Xonzoda begimning jasorati, keyinchalik Humoyunga siyosiy masalalarda bergan yordami va malikalarning shahzodalar tarbiyasidagi roli atroflicha tasvirlangan.

Muallif Bobur Mirzo va boburiylar saltanati va ularning hukmronlik davrini yoritir ekan, u(boburiy)lar davrida til va adabiyotga bo'lgan munosabatni ham alohida e'tirof etadi. Asarning "Tillar va adabiyotlar" nomli faslida olim boburiylar davrida muomalada bo'lgan tillar xususida ma'lumotlar keltirib, badiiy adabiyot o'sha davrda gullab yashnaganini ta'kidlaydi. Uning fikricha, boburiylar davri adabiyoti forsiy, arabiy, hindi va turkiyda yoritilgan. Saltanatda Boburning ona tili bo'lmish turkiy til muhim rol o'ynagan. Olmon olimasi Bobur Mirzoni Markaziy Osiyoda turkiy tilni adabiy tilga aylanishida asosiy shaxs sifatida tasvirlaydi,

Xulosa va takliflar. Bizning fikrimizcha, Bobur uslubining soddaligi va bugungi turkiy tilga yaqinligi, uni nemis olimlari tomonidan turkiy adabiy til asoschisi, deb tan olinishiga sabab bo'lgan. Buni rus sharqshunosi A.Samoylovichning fikri ham tasdiqlaydi. Olim Navoiy va Bobur ijodiy uslubini taqqoslar ekan, Boburning uslubini xalq tiliga yaqin sodd, ravonligi va Navoiyning murakkab bayon uslubidan farq qilishini ta'kidlab: "Men Navoiy bilan yangi davr ijodkorlari, Xiva va Qo'qon adabiy muhiti vakillari orasida uning zamondoshlari Bobur va Husayniyga nisbatan hamohanglik kuchlilikini angladim", – deb yozadi[4].

Nemis adiblari tomonidan Bobur va boburiylar tarixi haqida yaratilgan mazkur asarlar, ulardagi ma'lumotlar xorijiy boburshunoslik va "Boburnoma" haqidagi ayrim kemptik joylarni to'ldirishga xizmat qiladi va o'zbek boburshunos olimlarini keyingi tadqiqotlarga undaydi.

5. Conermann S. Das Mogulreich. – Muenchen: C.H.Beck 2006. – S. 7.
6. Prawdin M. Das Reich aus dem Nichts. Die ersten Grossmoguln. – Stuttgart: 1965.
7. Schimmel A. Im Reich der Grossmoguln. – Muenchen: C.H.Beck 2011.